

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

Bakalářská práce

Jana Novotná

K některým problémům existence člověka moderní společnosti
v díle Ericha Fromma

Olomouc 2020

vedoucí práce: PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Bruntále, dne .....

.....

Jana Novotná

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Petru Zimovi, Ph.D. za odborné vedení, vstřícnost při konzultacích a poskytování cenných rad při tvorbě bakalářské práce. V neposlední řadě děkuji mé rodině za podporu a trpělivost v průběhu celého studia.

Obsah

ÚVOD	6
1 POZNÁMKY K ŽIVOTU A DÍLU ERICHA FROMMA	7
1.1 NAROZENÍ A DĚTSTVÍ	7
1.2 LÉTA DO EMIGRACE 1933	7
1.3 PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE	9
1.4 DÍLO OBECNĚ.....	10
2 CHÁPÁNÍ ČLOVĚKA V DÍLE ERICHA FROMMA	11
2.1 OSOBNOST, TEMPERAMENT A CHARAKTER.....	13
2.1.1 <i>Neproduktivní orientace</i>	14
2.1.1.1 Receptivní orientace	14
2.1.1.2 Využitelská orientace.....	15
2.1.1.3 Křečkovská orientace	15
2.1.1.4 Tržní orientace.....	16
2.1.2 <i>Produktivní orientace</i>	16
3 LÁSKA	18
3.1 RODIČOVSKÁ LÁSKA	18
3.2 BRATRSKÁ LÁSKA	20
3.3 EROTICKÁ LÁSKA	21
3.4 SEBELÁSKA	21
3.5 LÁSKA K BOHU	22
4 FROMMOVO CHÁPÁNÍ ZLA	23
4.1 BIOFILIE A NEKROFILIE.....	23
4.2 NARCISMUS	24
4.2.1 <i>Individuální narcismus</i>	25
4.2.2 <i>Sociální narcismus</i>	26
4.3 INCEST	27
5 POJETÍ BYTÍ A VLASTNICTVÍ	30
5.1 MODUS „MÍT“	30
5.2 MODUS „BÝT“	31
5.3 BYTÍ A VLASTNICTVÍ V KAŽDODENNÍM ŽIVOTĚ.....	31
5.4 MISTR ECKHART A JEHO POJETÍ MÍT A BÝT.....	33
6 JEDINEC A SVOBODA	34
6.1 MECHANISMY ÚNIKU.....	34
6.1.1 <i>Autoritářství</i>	34
6.1.2 <i>Destraktivita</i>	36
6.1.3 <i>Konformita automatů</i>	37

7	VYUŽITÍ TÉMATU VE VÝUCE OBČANSKÉ VÝCHOVY NA ZŠ.....	38
	ZÁVĚR.....	40
	PRAMENY A LITERATURA.....	41
	ELEKTRONICKÉ ZDROJE.....	42

Úvod

Cílem mé bakalářské práce je přiblížit život a hlavní myšlenky Ericha Fromma, který se zabýval ve svých dílech člověkem a společností. Dle mého mínění patří Erich Fromm k nejvýznamnějším a nejčtenějším filosofům dvacátého století, neboť jsou jeho názory velmi nadčasové a v mnohých případech i aktuální. Z toho důvodu by moje práce mohla přiblížit veřejnosti Frommovy základní teze z jeho děl.

Erich Fromm byl považován za německého a amerického humanistického filosofa, psychologa, sociologa, ale také za jednoho z předních představitelů tzv. kulturní psychoanalýzy. Pocházel z židovské rodiny a jeho snem bylo se stát talmudistou po vzoru svého učitele dr. Salamana Barucha Rabinkowa. V jeho tvorbě se odráží buddhismus, a především myšlenky slavných osobností jako je např. Aristoteles, Mistr Eckhart, Baruch Spinoza, Karl Marx a Sigmund Freud.

Ze všeho nejdříve se ve své práci zaměřím na klíčové momenty z Frommova života a poté zmíním jeho zásadní díla. Dále se budu věnovat problematice člověka, respektive Frommovo chápání lidské přirozenosti. V souvislosti s člověkem se zaměřím na jeho osobnost a charakter. Ve své práci bych se ráda s ohledem na člověka zabývala láskou, které Fromm klade poměrně velkou pozornost a rozděluje ji na několik druhů. Pokusím se také přiblížit problematiku zla, odkud se v jedinci bere a jaké má dopady na život člověka. Následně budu klást svou pozornost na teorii bytí a vlastnění. Tyto pojmy se pokusím zohlednit na možných příkladech ze života každého z nás. V neposlední řadě se vynasnažím vysvětlit téma svobody, které s naší společností souvisí. Někteří jedinci neumějí dle Fromma se svobodou správně zacházet, a proto volí tzv. mechanismy úniku, pokud nejsou schopni přijmout jistou odpovědnost za své bytí.

V závěru své práce hodlám nastínit možné využití Frommových myšlenek, jež se dají uplatnit na základních školách. Učitelé tak mají možnost jednak obohatit předmět Výchovu k občanství, ale také příležitost se inspirovat jeho teorií, která je podána velmi srozumitelným způsobem. V kontextu na využití v praxi budu vycházet z Rámcového vzdělávacího programu pro základní školy.

1 Poznámky k životu a dílu Ericha Fromma

Erich Fromm byl považován za amerického psychoanalytika, sociálního psychologa, sociologa, humanistického filozofa a demokratického socialistu německého původu. Častokrát bývá také spojován s tzv. frankfurtskou školou, která kritizuje některé aspekty kapitalistické společnosti (Fromm, 2000, s. 5).

1.1 Narození a dětství

Erich Fromm, celým jménem Erich Pinchas Fromm, se narodil 23. března 1900 ve Frankfurtu nad Mohanem do ortodoxní a židovské rodiny. Jeho rodiče – otec Naphtali Fromm a matka Rosa Frommová, rozená Krauseová, pocházeli z rodin rabínů, což byl původně sen samotného Ericha Fromma. S rodiči však neměl přívětivý a ideální vztah, neboť oba dva byli na svého jediného syna příliš zaměřeni. Svůj postoj k otci popsal Fromm následovně: „*Můj otec byl velice neurotický a hrozně úzkostlivý ve všem, co se týkalo mne. O sebe se vůbec nebál, ale o mne přímo neuroticky. Jako jediné dítě jsem tak byl ve špatné situaci. Rozmazlil mě a já byl velmi neukázněný. Byl by býval asi nejraději, kdybych zůstal navždy tříletý. Čím starší jsem byl, tím méně se o mne opravdu zajímal, což neznamená, že mě měl méně rád.*“ (Funk, 1994, s. 16)

Podobným způsobem charakterizoval i matku, která příliš upřednostňovala zájmy své rodiny: „*Moje matka byla silně připoutána ke své vlastní rodině a milovala mě vlastně jen do té míry, nakolik jsem byl Krause, což bylo její rodné jméno. Dobré bylo na mně všechno to, co bylo typicky krauseovské a špatné všechno frommovské.*“ (Funk, 1994, s. 18)

Důležitou roli ve Frommově dětství a v jeho samotném životě sehrál rodinný přítel, francouzský Žid jménem Oskar Sussmann. Tento muž byl dle Fromma někdo, kdo jej pořádně vychovával a skutečně se o něj zajímal. Nelze také opomenout rabína dr. Nehemia Anton Nobela a Salmana Baruchu Rabinkowa, jenž pro Fromma znamenali mnohé (Funk, 1994, s. 19-20).

1.2 Léta do emigrace 1933

Erich Fromm nejdříve studoval ve Frankfurtu Wöhlerovu školu, kde se učil např. anglicky, latinsky, francouzsky a poté v roce 1918 úspěšně složil maturitní zkoušku. Přestože se chtěl po maturitě stát učitelem, rozhodl se začít studovat práva. Po maturitě tedy krátce studoval práva, ale poněvadž jeho zájem o povolání advokáta vyprchal, nezbývalo nic

jiného než změnit obor. Brzy jej však zaujala psychologie, a proto odešel do Heidelbergu, aby zde mohl studovat sociologii, psychologii a filozofii (Funk, 1994, s. 35).

V Heidelbergu byl velmi váženým a respektovaným sociologem Max Weber, který však v roce 1920 zemřel. Z toho důvodu se Fromm při výuce setkal pouze s jeho bratrem Alfredem Weberem, jenž byl rovněž sociologem. Byl to právě on, ke kterému Fromm při svých studiích vzhlížel a od něhož se opravdu něčemu naučil. Není se tak čemu divit, že v roce 1922 získal Erich Fromm u Alfreda Webera doktorát z psychologie (Funk, 1994, s. 35).

Frommův zájem o filozofii byl však také veliký. I přes nejruznější světové filozofy, kterými se zabýval a jejichž díla si pečlivě pročítal, tak na něj nejvíce zapůsobil Aristoteles, Baruch Spinoza a Karl Marx (Funk, 1994, s. 36-37).

Později začal důkladně studovat myšlenky Karla Marxe a Sigmunda Freuda. Pokusil se dokonce vytvořit syntézu těchto dvou teorií, a to tím způsobem, že čerpal z pojmů sociologie od Marxe a z prvků psychologie od Freuda (Drapela, 1997, s. 63).

Mimoto jej oslovila psychoanalýza jako vědní obor, ve které spatřoval budoucnost pro celé lidstvo. S psychoanalýzou se však Fromm neseznámil na univerzitě, ale až v roce 1924 prostřednictvím Friedy Reichmannové, s níž se také v roce 1926 oženil. Téhož roku se společně s manželkou odklonil od judaismu (Funk, 1994, s. 38-39).

Postupem času jej začaly ovlivňovat myšlenky samotného buddhismu: „*Buddhistická filozofie mu imponovala především proto, že oproti židovskému mysticismu byla založena mnohem racionálněji, a navíc se zabývala důležitými otázkami lidského bytí v duchu humánního kodexu lidské existence, což mu bylo názorově blízké.*“ (Liška, 2016, s. 269)

Dokonce se v roce 1929 stal známým psychoanalytikem v Berlíně a byl také zvolen mimořádným členem Německé psychoanalytické společnosti (Funk, 1994, s. 46-47).

Na začátku své praxe vycházel, rozvíjel a doplňoval učení Sigmunda Freuda, ale v pozdějších letech své názory změnil. Začal psychoanalýzu rozvíjet o filozoficko-etické a sociálně-ekonomické aspekty lidského života. Freud a Jung tyto stanoviska buď opomíjeli anebo jim rozuměli pouze okrajově (Liška, 2016, s. 270-271).

Můžeme tak říci, že jeho sociologické myšlení se právě díky psychoanalýze změnilo v sociálně psychologické. „*Přesto se vždy pokládal za Freudova žáka, který se pouze pokouší rozvíjet Freudovy nejvýznamnější objevy, aby je obohatil a prohloubil tím, že je vyprostí z příliš zúžené teorie libida.*“ (Drapela, 2011, s. 63-64)

V letech 1930 a 1931 začalo docházet k neporozumění ve vztahu s jeho ženou, proto situace vyústila v roce 1940 v USA, kdy došlo k jejich rozvodu. V kontaktu však zůstali po celý život, neboť je spojoval stejný okruh přátel (Funk, 1994, s. 40).

V třicátých letech dvacátého století se značně změnila politická situace v Německu. V zemi zasaženou hlubokou hospodářskou krizí začaly sílit nacionalistické nálady, které byly využity Národně socialistickou dělnickou stranou (NSDAP) v čele s Adolfem Hitlerem. Rostoucí antisemitismus poznamenal i život samotného Ericha Fromma, který v té době zastával funkci v Institutu vedoucího sociálně-psychologického oddělení. V roce 1933 začalo pronásledování Židů, kteří se v Německu stali nejvíce ohroženým a pronásledovaným etnikem. Tento impuls vedl Fromma k emigraci do USA (Liška, 2016, s. 270).

1.3 Po druhé světové válce

Krátkodobě působil v Chicagu a poté se usadil v New Yorku, kde spolupracoval s tamějšími univerzitami, institucemi, např. s Americkým institutem pro psychoanalýzu, kde získal místo učitele. V Institutu se znovu setkal se svou známou s Karen Horneyovou, které se však nelíbilo, aby zde Fromm mohl vyučovat bez lékařského vzdělání. A tak mezi nimi došlo k neshodě. Fromm s ní nadobro v roce 1943 zpřetrhal veškerý kontakt a z Institutu musel odejít (Drapela, 2011, s. 64).

„V letech 1946 až 1950 vzal Fromm na sebe řízení vzdělávání a předsednictví učitelského sboru. I po svém přesídlení do Mexika v roce 1949 se Fromm každý rok na několik měsíců vracel do ústavu v New Yorku kvůli přednáškám a příležitostným seminářům.“ (Funk, 1994, s. 94-95)

Poté co Fromm v roce 1940 obdržel americké státní občanství se 24. července 1944 podruhé oženil s Henny Gurlandovou, rozenou Schönstadtovou. Bohužel ani ve druhém manželství nebylo Frommovi dopřáno, aby měl vlastní dítě. Henny však měla z prvního manželství sedmnáctiletého syna Josepha, kterému Fromm poskytl náležité vzdělání. Roku 1949 se Fromm tedy přestěhoval se svoji druhou manželkou do Mexika, kde žil přes pětadvacet let a přednášel na Lékařské fakultě Národní univerzity. Manželství netrvalo dlouho, neboť Henny roku 1952 zemřela na následky zranění míchy. Fromm byl její smrtí hluboce zasažen. Po nějaké době našel opět nadějnou cestu k životu, za níž mohl být vděčen o dva roky mladší ženě, Annis Freemanové. S touto pohlednou Američankou si Fromm velmi názorově rozuměl a 18. prosince 1953 proběhla svatba. Zůstal s ní taktéž až po zbytek jejího života, stejně jako se svou druhou ženou (Funk, 1994, s. 97-100).

Ke konci života se Fromm přestěhoval do Švýcarska, kde se stále věnoval práci a psaní svých děl. Roku 1977 a 1978 utrpěl druhý a třetí srdeční infarkt, což velmi výrazně omezilo jeho tvůrčí tvorbu. Erich Fromm zemřel 18. března 1980, pět dní před svými 80. narozeninami, v Locarnu, bez známky smrtelného boje na srdeční infarkt. Když se poohlédl do minulosti za svým dětstvím, krátce před svou smrtí pronesl: „*Podnes mám radost, že jsem prožil to, o čem praví Starý zákon: „Milovati budeš cizince jako sebe samého, neboť vy sami jste byli cizinci v Egyptě“ Člověk může opravdu rozumět cizinci, když sám byl úplným cizincem. Být cizincem však neznámá být doma v celém světě. Tyto dvě věci patří dohromady. Pokud naopak nejsem cizincem ve vlastní zemi a vůbec v určité zemi, pak nejsem doma ve světě. Jsem-li však doma v celém světě, pak jsem cizincem zde, a přece nejsem cizincem nikde.*“ (Funk, 1994, s. 117-118)

1.4 Dílo obecně

„*Tématem Ericha Fromma je člověk. Čím člověk je, ještě nevíme. Víme jen, co člověk udělal z člověka. Tím spíše zůstává detektivem při hledání člověka Fromm. Toto hledání má tradici, která v něm nepřestává působit. O chasidském spravedlivém rabínu Sussjovi z Hanipolu se traduje, že měl krátce před smrtí říci: „V příštím světě se mě nikdo nezeptá, proč jsem nebyl jako Mojžíš. Zeptá se mě: Proč jsi nebyl Sussjou?“*“ (Funk, 1994, s. 125)

Erich Fromm napsal více než 80 děl, jak v knize uvádí Rainer Funk. Mezi však jeho nejvýznamnější díla přeložená do češtiny řadíme, např. *Strach ze svobody (Escape from Freedom, 1941)*, *Člověk a psychoanalýza (Man for Himself, 1947)*, *Psychoanalýza a náboženství (Psychoanalysis and Religion, 1950)*, *Mýtus, sen a rituál (The Forgotten Language, 1951)*, *Zdravá společnost a Cesty z nemocné společnosti (The Sane Society, 1955)*, *Umění milovat (The Art of Loving, 1956)*, *Obráz člověka u Marxe (Marx's Concept of Man, 1961)*, *Duše člověka a Lidské srdce (The Heart of Man, 1964)*, *Anatomie lidské destruktivity (The Anatomy of Human Destructiveness, 1973)*, *Mít nebo Být? (To Have or to Be?, 1976)*, *Umění Být (The Art of Being, 1992)*, *Umění naslouchat (The Art of Listening, 1994)*. (Funk, 1994, s. 128-132)

2 Chápání člověka v díle Ericha Fromma

„Fromm člověka chápal především jako sociální bytost a v tomto směru byl ovlivňován nejen učením Karla Marxe, ale i učením Sigmunda Freuda, hlubinnou psychologií C. G. Junga (1875-1961) i svými obsáhlými znalostmi dějin filozofie, které podle jeho názoru až na výjimky směřovaly k lidskému sebezdokonalování a propagaci humánních společenských principů.“ (Liška, 2016, s. 270)

Předmětem vědy o člověku je lidská přirozenost, jejíž přesné vymezení nelze dle Fromma určit. Nedokázali ji definovat ani autoritativní myslitelé, kteří považovali lidskou přirozenost za strnulou a nezměnitelnou. Pokrokoví myslitelé naopak lidskou přirozenost chápali jako nekonečně proměnlivou. Fromm se však s těmito dvěma domněnkami neztotožňuje. Podle Fromma není přirozenost strnulá, ale aktivní, jak to dokázal člověk ve svém historickém vývoji. Zároveň však není člověk schopen se neomezeně proměňovat, neboť by se mohl snadno adaptovat institucím, které by byly v rozporu s jeho přirozeností. Pokud je člověk donucen přizpůsobit se neuspokojivým podmínkám či nějakému otroctví, nastanou dříve nebo později duševní a emocionální poruchy osobnosti (Fromm, 1997, s. 21-22).

„Člověk není nepopsaným listem, na který může kultura psát svůj text. Je reálnou bytostí, která je nabita energií a která je specificky utvářena, přizpůsobuje se a přitom reaguje specifickým a zjištělným způsobem na vnější podmínky.“ (Fromm, 1997, s. 23)

Základní metoda ve zkoumání lidské přirozenosti spočívá v pozorování individuálních lidských reakcí s ohledem na měnící se sociální podmínky, jež nás ovlivňují – kultura, rodina, příroda či společnost. Dle Fromma však lidskou přirozenost jako takovou pozorovat nelze. Můžeme pouze zkoumat její ojedinělé projevy ve zvláštních situacích, jež nám pomáhají vytvářet teoretické konstrukce (Fromm, 1997, s. 23).

Člověk je specifický příklad lidského druhu neboli představitel lidstva jako takového. Jedinec je sám sebou a zároveň také vším. Z toho plyne, že každý člověk je svými všemi zvláštnostmi neopakovatelný. Naše osobnost je určena specifičností lidské existence, jež jsou společné všem lidem na světě. A právě tím se jedinec liší od zvířete (Fromm, 1997, s. 35).

Důležitým znakem lidské přirozenosti je vztah k přírodě, neboť člověk je její součástí. První činitel, díky němuž se odlišujeme od zvířat jsou pudy. Zvíře se totiž vnějšímu okolí přizpůsobuje vždy stejným způsobem. Jestliže mu jeho pudy nepostačí k tomu, aby se

vypořádal s danou situací, zemře. Zároveň však Fromm tvrdí, že čím více živočichové postrádají pudové vybavení, tím více se začíná rozvíjet jejich mozek a samotný rozum. A právě člověk je obdařen určitými vlastnostmi, prostřednictvím nichž může v daném okamžiku jednat (Fromm, 1997, s. 36).

„Je si vědom sám sebe jako zvláštní entity, může si vzpomínat na minulé, představovat si budoucí a může symboly označovat předměty a jednání. Má rozum, kterým se chápe světa a rozumí mu; má schopnost představy, pomocí níž se dostává daleko za hranici svých smyslů. Člověk je nejbezmocnější ze všech zvířat, avšak tato biologická slabost je současně základnou jeho síly, protože je primární příčinou rozvoje všech specificky lidských vlastností.“ (Fromm, 1997, s. 36)

Rozum představuje pro člověka jednak požehnání, ale také rovněž prokletí. Člověk se stále totiž ocitá ve stavu nepřetržité nevyrovnanosti. S tím souvisí dle Fromma existenciální rozpory. Pro každého živoucího jedince je typický pocit nudy, věčná nespokojenost, osamělost, a především neustálá obava z vlastní budoucnosti. Tyto stavy si člověk uvědomuje právě díky svému rozvinutému rozumu. Člověk je zkrátka jediný tvor, pro kterého vlastní bytí představuje určitý problém. Tím nejzásadnějším existenciálním rozporem je tedy rozpor mezi životem a smrtí, neboť smrt je pro všechny nevyhnutelná (Fromm, 1997, s. 38).

„Nikdy se docela neosvobodíme od dvou protichůdných tendencí: na jedné straně opustit mateřské lůno, dospět od živočišné formy existence k formě lidské, od otroctví ke svobodě, a na druhé straně se navrátit do mateřského klína, do přírody, do jistoty a bezpečí.“ (Fromm, 2009, s. 28)

Fromm se z tohoto hlediska inspiruje Baruchem Spinozou a praví, že normální člověk dá za život všechno, co má, avšak moudrý člověk raději přemýšlí nad životem než nad samotnou smrtí. Současně však odkazuje na křesťanskou koncepci nesmrtelnosti, která popírá možnost, že smrtí člověka život končí. Tato představa pak nabízí lidem pocit klidu, ale hlavně jakousi naději (Fromm, 1997, s. 37-38).

Erich Fromm je zastáncem také toho, že se člověk nemůže spoléhat pouze na nějaké vyšší síly: *„Člověk musí přijmout odpovědnost sám za sebe a musí se smířit s tím, že může dát svému životu smysl pouze vlastními silami. Ale tento smysl neznamená jistotu: hledání smyslu je ztíženo hledáním jistoty. Nejistota je právě podmínkou, která nutí člověka, aby rozvíjel své síly. Jestliže člověk hledí bez bázně pravdě do očí, pak pochopí, že jeho život má jen ten smysl, který mu on sám dá tím, že rozvine svoje síly; tím, že produktivně žije.“* (Fromm, 1997, s. 40)

Každý člověk se musí ve svém životě snažit rozvinout všechny síly a vlastnosti, jež mu jsou k dispozici – láska, produktivní práce a rozum. Jedině pak může pocítit vlastní štěstí a být v životě skutečně sám sebou (Fromm, 1997, s. 40-41).

Lidé však mají ještě jeden důležitý aspekt, kterýmž se odlišují od zvířat a tím jest uspokojování lidských potřeb. Potřeby však člověka neustále ženou vpřed. I přesto, že mezi dominantní potřeby patří především sex, potrava a odpočinek, tak to člověku k úplnému uspokojení nestačí. Pokud je uspokojena fyzická stránka člověka, musí být podle Frommova názoru v souladu s psychickou stránkou. Jestliže by tomu tak nebylo, docházelo by k deprimování naší duše. Z toho důvodu člověk prahne neustále po lásce, moci, zničení, nadřazenosti nad ostatními, aby docílil naprostého uspokojení lidského bytí (Fromm, 1997, s. 41).

Člověk si svou bezmoc uvědomuje prostřednictvím svého narození a smrtí. Tuto situaci by však nedokázal zvládnout, kdyby nenavázal vztahy s ostatními lidmi. I přesto, že by pocítil naprosté uspokojení všech svých potřeb, nadále by vnímal svoji osamocenost. Člověk se tedy může sloučit se světem jediné tak, že se podřídí druhému jedinci, Bohu, skupině či nějaké instituci. Existuje však jedna jediná vášeň, díky níž jsme schopni uspokojit potřebu lidí a zároveň neprodělat na stavu individuality a celistvosti. Tomuto pocitu říkáme láska (Fromm, 2009, s. 31-32).

2.1 Osobnost, temperament a charakter

Pro každého člověka je typické, že je svou osobností jedinečný. Podle Fromma pojmem osobnost rozumíme soubor zděděných a získaných vlastností, jež utváří člověka (Fromm, 1997, s. 44).

Už sám Hippokrates rozlišoval čtyři základní typy temperamentu, mezi které patří: choleric, sangvinik, melancholik a flegmatik. Pro cholerika a sangvinika je typická výbušnost a prudká změna zájmů, která je u cholerickeho člověka silná a u sangvinickeho slabá. Naproti tomu stojí melancholik a flegmatik, jež značí pomalá změna zájmů. Přičemž zájem u melancholika je silný a u flegmatika slabý (Fromm, 1997, s. 45).

Temperament je podmíněný a neměnný. Naproti tomu staví Fromm charakter, neboť dost často dochází k záměně těchto dvou pojmů. Charakter je totiž svým způsobem proměnný a formuje se na základě různých poznatků a nových zážitků (Fromm, 1997, s. 46).

Charakter bývá popisován jako způsob určitého chování, jež charakterizuje daného jedince. Fromm však při popisu charakteru vychází z učení Sigmunda Freuda. Stejně jako

on vnímá pojem charakter dynamicky. Hlavní důraz klade Freud na to, že se pokouší základní pojetí charakteru spojit se svou teorií sexuálního pudu – libida. S tímto názorem však Fromm nesouhlasí.

„Hlavní rozdíl mezi touto a Freudovou teorií charakteru spočívá v tom, že vlastní základ charakteru se nehledá v různých formách utváření libida, ale v různých specifických způsobech, kterými se člověk dostává do vztahu ke světu. Člověk se dostává v životním procesu do vztahu ke světu 1. osvojením si věcí a asimilací s nimi, 2. tím, že se dostává do vztahu k lidem (a k sobě samému).“ (Fromm, 1997, s. 50)

Tyto poznatky jsou dle Fromma zásadní, neboť určení charakteru se neodvíjí od izolovaného jedince, nýbrž ve vztahu k přírodě, ostatním lidem, a především k sobě samému. V souvislosti s tímto pojetím rozlišuje Fromm dva stěžejní vztahy, které nazývá asimilace a socializace (Fromm, 1997, s. 50).

Asimilací chápeme osvojení si věcí buď tím, že je dostaneme, sami si je vyrobíme anebo je vezmeme z nějakého vnějšího zdroje (Fromm, 1997, s. 50).

Zároveň je však pro člověka nutné být v kontaktu s druhými a nežít sám. Tento proces nazývá Fromm jako socializace neboli zespolčenšťování. Jedinec se musí sdružovat s ostatními, aby dosáhl naprostého uspokojení svých potřeb. Právě tyto dva neoddelitelné vztahy považuje Erich Fromm za podstatu celého charakteru člověka (Fromm, 1997, s. 50-51).

Charakter je formován už od samotného dětství prostřednictvím výchovy rodičů či pedagogů ve škole. V pozdějším věku nás determinuje společnost, kultura a v tomto případě hovoříme o sociálním charakteru. Každá společnost má totiž společné vzorce chování, jež jsou vyžadovány v určité oblasti. Pro individuální charakter je typické, že si všimáme ve stejné skupině lidí, jak se každý člověk od druhého vzájemně liší. I přesto, že je tedy charakter ovlivňován např. rodinou či jinými vnějšími atributy, je pro každého člověka individuální a jedinečný. Všichni žijeme totiž ve stejném světě, ale máme odlišnou povahu, temperament a charakter. Fromm dělí typologii charakteru na neproduktivní a produktivní orientaci. (Fromm, 1997, s. 50-53).

2.1.1 Neproduktivní orientace

2.1.1.1 Receptivní orientace

Pro člověka receptivní orientace je dle Fromma typické, že věří, že všechno, po čem touží může vytěžit pouze z vnějších zdrojů, nikoliv vlastním přičiněním. Láska pro tyto lidi

znamená neskutečný zážitek. Více se jim líbí pocit být někým milován než svou náklonnost druhému opětovat. Tito jedinci jsou velmi citliví a nevybíraví. Pokud je jejich milovaná osoba opustí, velmi těžce to nesou. Raději na svou drahou polovičku čekají, než aby sami vyvinuli úsilí, neboť mají strach z odmítnutí. Věřící doufají, že vše dostanou od Boha. Totéž platí pro nevěřící, kteří mají pocit, že pomoc získají pouze od okolí či vlivem nějaké vyšší autority. Z toho plyne, že jedinci receptivní orientace jsou doslova závislí na ostatních. Pokud jsou sami, cítí se bezmocní a ztracení. Vyžadují tak neustálý pocit jistoty a je pro ně snazší mít s ostatními dobré vztahy. Dost často se tito lidé dostávají do rozporu s ostatními, neboť neumějí říkat „ne“ a místo toho jenom slibují. Zároveň jsou velice vzdělaní, optimističtí a přátelští jedinci, kteří vyhledávají dobrou společnost, jídlo a pití (Fromm, 1997, s. 53-55).

2.1.1.2 Vykořisťovatelská orientace

Lidé vykořisťovatelské orientace také očekávají, že veškeré vnější zdroje lze získat bez jakékoliv vlastní snahy. Na rozdíl od člověka receptivního typu se však vykořisťovatelský liší tím, že nespolehá na to, že vše, po čem prahne, dostane od ostatních lidí. Když se mu líbí nějaká věc, vezme si ji podvodem či dokonce násilím. Tento charakteristický rys se projevuje i v lásce. Tohoto člověka přitahuje totiž někdo, kdo v tu chvíli je zadaný. Dost často se také stává, že jedinec vykořisťovatelské orientace v umění předkládá cizí myšlenky, které považuje za vlastní. Krajním příkladem je pak kleptomán, který má radost pouze z ukradené věci, i přesto že má ke koupi umožněny své finanční prostředky. Člověk se vyznačuje bezohledností, nedůvěrou, závistí a žárlivostí (Fromm, 1997, s. 55-56).

2.1.1.3 Křečkovská orientace

Pro lidi křečkovské orientace je typická nedůvěra v cokoli nového, co by mohli dostat od okolí. Jsou to lidé velice spořiví, ale zároveň nemají rádi, když sami musí někomu něco poskytnout. Stejně tak se lakotně projevují i v lásce, kterou vnímají jako vlastnictví. Své city neprojevují, ale usilují o druhou polovičku, aby ji mohli vlastnit jako nějaký majetek. Dost často se upínají ke vzpomínkám a k zážitkům, jež proběhli v dávné minulosti. Fromm klade důraz na to, že pro tyto jedince je typická závislost na pořádku a čistotě. Mají strach z kontaktu s ostatními lidmi, neboť by mohlo dojít k ohrožení jejich vlastnictví. Tito lidé jsou velmi nedůvěřiví, nepřístupní, ale zároveň usilují o spravedlnost (Fromm, 1997,

s. 57-58).

2.1.1.4 Tržní orientace

Tržní orientace dle Fromma se začala projevovat až v novější době v souvislosti se změnou trhu. Tradiční trh byl typický pro střet výrobců a spotřebitelů na jednom určeném místě. Vyrábělo se tedy pouze tolik zboží, kolik si poptávka žádala. V moderní době je spíše na trhu zastoupen mechanismus s abstraktní nabídkou a poptávkou. Vyrábí se pro trh, nikoliv pro dřívější známý okruh zákazníků. Tato skutečnost vede k tomu, že zboží ztrácí svou hodnotu z důvodu nadvýroby. Hodnotu nahradila tedy směnná hodnota, která má vliv na celou společnost. Tato hodnota se na lidi přesouvá hlavně kvůli ceně samotného člověka a jeho profesi. Každý člověk by se měl umět především prosadit a prodat na trhu práce. Jinými slovy, pokud sekretářka je sebevíc krásnější, nezachrání ji to před vyhazováním z práce, pokud neumí alespoň nějak psát na psacím stroji. Čímž však vzniká jistý rozpor, neboť člověk je zároveň prodávacem i kupujícím. Člověk musí být tedy neustále v pozoru po jakých vlastnostech je momentálně poptávka. Lidé se tak neustále ženou za úspěchem a snaží se okolí nějak zavděčit, aby dosáhli ocenění. Čím lépe se uplatní, tím více spatřují větší úspěch v očích druhých i u sebe samých. Pokud však neuspějí, jejich sebevědomí začne klesat a ztrácí tak svoji hrdost a důstojnost (Fromm, 1997, s. 58-61).

2.1.2 Produktivní orientace

Produktivní orientace člověka je symbolizována především samostatnou tvůrčí činností či aktivitou. Jedná se o to, že jsme schopni jednat svobodně a nezávisle na vnějším okolí (Fromm, 1997, s. 71).

„Produktivnost je schopnost člověka využít svých sil a uskutečnit možnosti, které v něm dřímají. Jestliže řekneme, že člověk musí využít své schopnosti, předpokládáme tím, že musí být svobodný a nesmí být závislý na někom, kdo jeho síly kontroluje. Znamená to dále, že je řízen rozumem, neboť může zhodnotit své síly jedině tehdy, když ví, co jsou, jak by bylo třeba jich využít a k čemu mají sloužit.“ (Fromm, 1997, s. 71)

Produktivnost jinými slovy také znamená, že člověk prožívá sám sebe díky svým schopnostem, se kterými se jednak ztotožňuje a zároveň mu nejsou cizí. Pokud by byl však člověk ovlivňován nějakou autoritou či vnějšími silami a jednání by nevycházelo z něho samotného, jednalo by se o neproduktivní orientaci (Fromm, 1997, s. 71-72).

Jakmile jsou tyto podmínky v naprostém souladu a člověk využívá síly produktivně, dostává se do vztahu ke světu dvěma způsoby, a to reproduktivně a generativně. Reproductivita je charakteristická tím, že vnímáme skutečnost takovou, jaká je. Pro generativitu je zase typické, že danou skutečnost přijmeme a oživíme na základě vlastní iniciativy, tedy účasti. Jinými slovy by měl každý jedinec vnímat svět takový, jaký je a zároveň jej obohacovat svými produktivními silami. Všichni lidé využívají oba způsoby vnímání, ovšem jeden z nich převažuje vždy více. Realista vidí svět takový, jaký je, avšak nemůže se dostat pod povrch samotných věcí. Naproti tomu duševně narušený člověk, který není schopen vnímat opravdovou realitu, využívá své představivosti. A právě jejich vzájemný kontrast symbolizuje onu produktivnost, která se projevuje např. v lásce, práci či myšlení. Člověk svou produktivitou obohacuje především sám sebe, neboť je tím nejdůležitějším objektem (Fromm, 1997, s.74-76).

3 Láska

„Láska je sjednocení s druhým člověkem nebo věcí mimo sebe za předpokladu, že přitom zůstane zachována jedinečnost a integrita vlastního já.“ (Fromm, 2009, s. 32)

Erich Fromm je zastáncem toho názoru, že se ocitáme ve světě, ve kterém trpíme nedostatkem lásky. Pokud totiž láska postrádá úctu, odpovědnost, empatii či jiné neodlučitelné vlastnosti, dopouštíme se omylu správného významu lásky (Liška, 2016, s. 273).

Lidé považují za problém, jak mají být milováni, ale méně často se ohlížejí nad tím, jak skutečně někoho mají milovat. Snaží se být atraktivní, populární a zajímaví, za účelem, aby je někdo opravdu miloval. Muži nejčastěji touží po úspěchu z hlediska kariéry a ženy zase dbají o vnější vzhled a oděv (Fromm, 2015, s. 13).

Další problém lásky vidí Fromm v objektu. Společnost se mnohdy totiž domnívá, že milovat je jednoduché, a proto není důvod se o lásce jako takové vzdělávat. Pro společnost je spíše těžké najít vhodný objekt pro milování. Příčinou tohoto problému je změna ve společnosti. Dříve se manželství uzavíralo např. vzájemnou dohodou rodin a předpokládalo se, že se city dostaví později. V dnešní době se každý člověk může svobodně rozhodnout a spíše se u druhého jedince přiklání k vnějšímu vzhledu než k vnitřnímu. Tuto skutečnost partnerství Fromm přirovnává k obchodu. Dva lidé mají dojem, že našli na trhu to nejlepší, ale zároveň je limitují jejich vzájemné možnosti (Fromm, 2015, s. 13-15).

Lidé se však dopouštějí také toho omylu, když pocit zamilování a stálý stav milování považují za stejný zážitek. Zamilovanost je sice krásný prožitek, ale rovněž také pomíjiví. Čím více se partneři poznávají i po intimní stránce, tím méně se jejich vztah stává zajímavým. Lidé najednou vidí věci, které prvotně přes zamilovanost přehlíželi a jejich vztah vede k záhubě (Fromm, 2015, s. 15).

Fromm z těchto nejrůznějších důvodů zkoumá příčiny neúspěchu v lásce, aby zjistil, v čem společnost dělá zásadní chyby (Fromm, 2015, s. 14-16).

Láska je však umění, které vyžaduje učení jako v kterémkoliv jiném oboru. Ze všeho nejdůležitější je úspěšně zvládnout její teorii a následně praxi (Fromm, 2015, s. 16).

3.1 Rodičovská láska

Lásku mezi rodiči a dětmi se snaží Erich Fromm pojmut od úplného začátku, tedy od narození samotného dítěte. Zabývá se tedy novorozencem a popisuje novorozenecké stavy, které dítě pocítuje po vyjmutí z těla své matky. Říká, že dítě sotva pozná, jaký je

rozdíl uvnitř dělohy matky anebo tím, co se děje kolem něj. Jediné, po čem novorozeně skutečně touží je jeho matka. Z matky totiž vyzařuje teplo, představuje pro své dítě potravu a mimo jiné pocit bezpečí a stav uspokojení (Fromm, 2015, s. 45).

Dále se Fromm zabývá dítětem ve stádiu růstu a samotného vývinu, kdy už dokáže vnímat věci kolem sebe. Tak např. mu dochází, že když sáhne rukou do horkého ohně, tak se může spálit nebo když si hraje s papírem, tak zjistí, že papír je lehký a dá se trhat. Dítě si rovněž začíná všímat lidí nacházející se v jeho blízkosti. Zároveň přichází na to, že když se mu něco líbí nebo naopak nelíbí, tak své emoce může projevit různými gesty (Fromm, 2015, s. 45).

„Všechny tyto zkušenosti se krystalizují a shrnují se ve zkušenosti: jsem milován. Jsem milován, protože jsem mámino dítě. Jsem milován, protože jsem bezmocný. Jsem milován, protože jsem krásný, obdivuhodný. Jsem milován, protože mě máma potřebuje. Abychom to vyjádřili obecnějším vzorcem: Jsem milován pro to, co jsem. Nebo snad přesněji: Jsem milován, protože jsem. Tento zážitek, být milován matkou, je pasivní. Není třeba dělat nic, aby člověk byl milován, láska matky je bezpodmínečná. Vše, co musím dělat, je být – být jejím dítětem. Matčina láska je blaho, je mít, není třeba ji získávat, není třeba si ji zasloužit.“ (Fromm, 2015, s. 45-46)

Pokud dítě nepociťuje jistou sounáležitost ze strany matky, tak nemůže dělat nic proto, aby lásku nějakým způsobem mohlo vyvolat. Každé miminko totiž neumí hned zpočátku někoho milovat. Pouze je vděčné za to, že od někoho lásku dostává a radostně ji přijímá. V pozdějším věku dokáže dítě svou lásku předávat ve formě různých básniček, kreseb či čehokoliv jiného (Fromm, 2015, s. 46).

Nakonec dítě dospěje do stádia puberty a je schopné zralé lásky. Erich Fromm se snaží vysvětlit rozdíl mezi láskou dětskou a zralou. *„Dětská láska se řídí principem: „Miluji, protože jsem milován.“ Zralá láska se řídí principem: „Jsem milován, protože miluji.“* *Nezralá láska říká: „Miluji tě, protože tě potřebuji.“ Zralá láska říká: „Potřebuji tě, protože tě miluji.“* (Fromm, 2015, s. 47)

Dítě v prvních měsících a letech svého života přimyká zcela určitě ke své matce. Je to dáno z toho důvodu, protože dítě před porodem dlouhodobě žije v těle matky, a tak vzniká mezi nimi jisté pouto. Toto pouto se začne do jisté míry zpřetrhávat, jakmile se z dítěte postupem času stává nezávislý jedinec. Dítě samo zkoumá svět, umí chodit a jíst. V tomto období pak sílí místo a role otce, poněvadž dítě musí být navyknuto na určitou autoritu a vedení (Fromm, 2015, s. 47).

Láska otce spočívá dle Fromma v tom, že dítě se nějakým způsobem musí o ni zasloužit. Jedná se tedy o lásku podmíněnou. Otec své dítě miluje pro jeho přednosti. Je to láska, kdy se dítě obává toho, že jakmile svého otce zklame, tak může o jeho lásku jednoduše přijít (Fromm, 2015, s. 47).

Vztah k otci je zcela odlišný. Erich Fromm tvrdí, že matka představuje tzv. svět přírody, ze které jsme vyšli a otec dítěti pomáhá se v tomto světě orientovat. Je to totiž právě on, jež nás chrání, učí nás dovednostem, kázni, ale také i určitému dobrodružství. Otec jednoduše myslí na svého potomka, poněvadž se jeho dítě stane dědicem, následníkem. Otec své dítě miluje, protože dítě plní jednak jeho očekávání, povinnosti, ale především je úplně stejné jako on sám (Fromm, 2015, s. 48).

A stejně tak jako u mateřské lásky jsou jistá negativa, totéž platí i pro lásku otcovskou. Dítě totiž ví, že když splní určitá očekávání svého otce, tak koná správně. Avšak v případě neuposlechnutí svého otce, mu hrozí trest či dokonce i samotné odnětí otcovské lásky (Fromm, 2015, s. 48).

Fromm se snaží vylíčit také několik příčin neurotického vývoje, které mohou být vyvolány např. tím, že matka v rodině zastává funkci otce a naopak. Pokud totiž z matky vyzařuje podle Fromma kázeň, autorita a chlad, dítě bude inklinovat více ke svému otci. Jestliže poslání rodičů nefunguje tak jak má, může to mít za následek neurotického vývoje jejich dítěte (Fromm, 2015, s. 49-50).

3.2 Bratrská láska

Tuto lásku považuje Fromm za nejdůležitější. Láska bratrská je jinými slovy láska ke všem lidem. Vyznačuje se základními aspekty, mezi které patří např. péče, úcta, odpovědnost a znalost ke všem lidem kolem nás. Tak jako my milujeme sebe, musíme milovat i ostatní (Fromm, 2015, s. 51-52).

„Bratrská láska je láska mezi rovnými; ale dokonce ani jako rovní si nejsme vždy „rovni“; pokud jsme lidští, všichni potřebujeme pomoc. Dnes já, zítra ty. Ale tato potřeba pomoci neznamená, že jeden je bezmocný, a druhý plný síly. Bezmocnost je přechodný stav; schopnost stát i chodit po vlastních nohou je trvalá a obecná.“ (Fromm, 2015, s. 52)

Samotným počátkem lásky bratrské je láska jednak k bezmocným, ale také k chudým a cizím lidem. Jinými slovy láska začíná podporovat rozvoj v lásce k těm lidem, jež prvotně neslouží našim cílům (Fromm, 2015, s. 52-53).

3.3 Erotická láska

Láska erotická je spojení a zároveň splynutí s jedním člověkem. Svým charakterem je láskou výjimečnou, avšak někdy také poněkud klamnou. Obvykle bývá zaměňována se stavem zamilovanosti. Zamilovaní lidé se sblíží a stanou se sobě navzájem důvěrní. Člověk však záhy zjišťuje, že se se svou polovičkou stali pro sebe stejně známí, jako člověk sám pro sebe (Fromm, 2015, s. 56).

Erich Fromm říká, že tato naše polovička se pro nás stává také osobností málo známou. Naše mysl nám totiž neumožňuje, abychom milovanou osobu mohli zkoumat do hloubky, do její tzv. nekonečnosti. Z toho plyne, že druhý člověk nemůže být pro nás tak důvěrně známý (Fromm, 2015, s. 56-57).

Důvěrnost každého člověka vzniká splynutím v jedno neboli pohlavním stykem. Lidé si tak častokrát myslí, že důvěra je založená především na tomto aktu. Opak je pravdou. Lidé v sobě naleznou důvěru jenom tehdy, pokud se jedná o sblížení fyzické i psychické. I samotný pohlavní styk nemusí být nutně projevem lásky, nýbrž projevem klamu (Fromm, 2015, s. 57).

„Jestliže touha po tělesném spojení není vyvolána láskou, jestliže erotická láska není též láskou bratrskou, nevede nikdy k jinému spojení než v orgiastickém, přechodném smyslu.“ (Fromm, 2015, s. 58)

Erotická láska by měla být rozhodnutím vůle. Každý člověk je přece stejný anebo alespoň by měl být, poněvadž vůči tomu druhému by se měl chovat rovnocenně. Všechny ženy jsou totiž částí Evy a muži částí Adama. Z toho důvodu by nemělo záležet na tom, koho v budoucnosti budeme milovat. V dnešní době s tím však západní kultura nesouhlasí a tvrdí, že by láska měla být spontánní záležitostí. Důraz je tedy kladen na individualitu člověka, co je pro něj samotného to nejdůležitější (Fromm, 2015, s. 58-59).

„Jsou tedy pravdivé oba názory: ten, že erotická láska je zcela individuální přitažlivost, i druhý, že erotická láska je jen aktem vůle – nebo by snad bylo správnější říci, že pravda není ani na jedné, ani na druhé straně.“ (Fromm, 2015, s. 59)

3.4 Sebeláska

Sebeláska je pojímána jako špatná či dokonce hříšná. Člověk, který má rád sám sebe, je považován za někoho, kdo nemůže milovat druhé. Z toho důvodu je sebeláska společností pojímána jako sobeckost. Je však důležité se umět dobře orientovat ve dvou protichůdných pojmech: sebeláska a sobeckost (Fromm, 2015, s. 61).

Láska k sobě samému je spjata s láskou ke každému člověku, neboť pochopení vlastního já a druhé člověka nemůže být od sebe odděleno (Fromm, 2015, s. 61).

„Je-li člověk schopen tvůrčí lásky, miluje i sebe; může-li milovat jen jiné, nemůže milovat vůbec.“ (Fromm, 2015, s. 62)

Na druhé straně sobeckost je popisována zájmem pouze o sebe samotného. Sobecký člověk nerad dává, ale cítí radost, když může někomu něco vzít. Na svět se dívá pouze z pohledu, co z něj může vytěžit. Tento člověk se nezajímá o potřeby okolního světa, nemá úctu k druhým a rovněž není schopen někoho milovat. Pro sobeckost není příznačná láska k druhým, ale ani k sobě samotnému. Sobecký člověk se ve skutečnosti nenávidí a ve světě se cítí být nešťastný (Fromm, 1997, s. 102-103).

3.5 Láska k Bohu

Láska k Bohu se od předchozích forem lásek příliš neliší. Bůh symbolizuje nejvyšší hodnotu. Jeho význam spočívá v tom, co jest pro jedince nejvíce žádoucí dobro (Fromm, 2015, s. 64-65).

Dle Fromma představuje láska člověka k Bohu totéž, co láska mezi rodiči a dětmi. Nelze je od sebe oddělit. Dítě je nejdříve připoutáno ke své matce a později se obrací k otci. V období dospívání dochází k jistému odloučení od rodičů, neboť člověk se sám sobě stává matkou i otcem. Stejně tak tomu je i v lásce k Bohu (Fromm, 2015, s. 78).

„V historii lidstva můžeme pozorovat – a předvídat – stejný vývoj: od počátku, kdy láska k Bohu je bezmocné připoutání k bohyni-matce, přes poslušné lpění na otcovském Bohu ke stadiu zralosti, kdy Bůh přestává být vnější mocností, kdy člověk vtělil zásady lásky a spravedlnosti do sebe samého, kdy se stal jedno s Bohem, a nakonec k stupni, kdy mluví o Bohu jen v básnickém, symbolickém smyslu.“ (Fromm, 2015, s. 78)

4 Frommovo chápání zla

Erich Fromm zastává toho názoru, že každý člověk má ve svém těle jednak dobro, ale také zlo, které mají společně s okolím svůj významný podíl na vytváření celé osobnosti. Z toho důvodu přichází s určitými tendencemi, jako jsou nekrofilie, narcismus a incest, jež stojí za počátkem zla. Tyto tři druhy orientací mnohdy vedou k tzv. syndromu rozpadu, což má za následek rozkladu a nelidskosti jedince (Fromm, 1996, s. 36).

4.1 Biofilie a nekrofilie

Z psychologického a morálního hlediska by neměl být mezi lidmi nějaký zásadní rozdíl. Avšak mezi pojmy biofilie a nekrofilie jistý rozpor nastává. Jedni lidé totiž svůj život milují a druzí zase milují smrt (Fromm, 1996, s. 38).

Fromm se v oblasti této problematiky inspiroje Sigmundem Freudem a jeho teorií pudu života a pudu smrti. Freud však obě tendence staví na stejnou úroveň, kdežto Fromm biofilii chápe jako zdravý stav člověka a nekrofilii považuje za patologický úkaz (Fromm, 1997, s. 358-359).

„Láska k živému nebo láska k mrtvému je základní alternativou, před kterou stojí každá lidská bytost. Nekrofilie roste tou měrou, jak je bráněno růstu biofilie. Člověk je biologicky vybaven schopností k biofilii, psychologicky však má alternativní možnost nekrofilie.“ (Fromm, 1997, s. 359)

Člověk nekrofilní orientace je okouzlen a pohlcen vším, co souvisí se smrtí, např. mrtvola, shnilost, lejno, nečistota apod. Všechny tyto mnou zmíněné aspekty jedince přitahují a jsou mu z hlediska pachu velice příjemné. Tito lidé rovněž rádi diskutují o všelijakých nemocech a smutečních obřadech. Vzorovým člověkem nekrofilního typu má Fromm namysli např. Hitlera, který se dost často fascinovaně díval na mrtvoly, jak se rozkládají. Vyznačujícím se prvkem pro jedince nekrofilní orientace je to, že se vrací do minulosti. Tito lidé nežijí ani v budoucnosti, natož v přítomnosti. Z toho důvodu si potrpí na různé vzpomínky a zážitky, jež se už kdysi dávno staly. Jistým způsobem jsou velmi přecitlivělí v rámci svých nostalgických pocitů. Na druhou stranu jsou však chladní, lhostejní, rezervovaní a jejich největším koníčkem je využití síly ve všech oblastech života. Nekrofilové nemají zájem o žádné světlé a zářící barvy, preferují spíše tmavší odstíny, což se odráží v jejich stylu oblékání. Zároveň se snaží vše organické přetvořit na anorganické. Dost často přirovnávají lidi, myšlenky a své pocity k věcem. Vztah však k dané věci si mohou vytvořit pouze na základě toho, že ji vlastní (Fromm, 1996, s. 39-41).

Biofilie neboli láska k životu je příznačná nejen pro člověka, ale také pro všechny živočichy, rostliny aj. Nejdůležitějším aspektem je boj proti smrti, tedy zachování si vlastního života společně s plozením svých potomků. Z toho důvodu je pro biofila lepší „být“ nežli toho více „mít“. Další nezbytnou tendencí je ochota se vzájemně se společností sjednocovat. Člověk biofilní orientace se raduje ze všech nových věcí, zážitků, zkušeností a poznatků. Rád zažívá dobrodružství, nežli by se jeho život měl nést ve stereotypním duchu. Dokonce svědomí biofilního člověka je natolik nakloněno k samotné radosti ze života, že jakmile začne v sobě pociťovat smutek, výčitky či jiné negativní stavy, raději se ihned vrátí k optimistickým myšlenkám na život a dobro samotné. Na svět pohlíží jako celek, nikoliv na jeho jednotlivé části. Biofil chce rovněž lidstvo ovlivnit svou láskou a správným požíváním rozumu. Odmítá jakýkoliv projev násilí a snaží se k neživým věcem přistupovat stejným způsobem jako k živým organismům. Dokonce biofilní etika rozezná dobro od zla, neboť podle ní je dobré vše, co nějakým způsobem rozvíjí a obohacuje něčí život. Zlo na druhou stranu představuje vše, co souvisí se smrtí a co lidem znemožňuje vlastní vývoj (Fromm, 1996, s. 46-49).

Erich Fromm se snaží nastínit tyto dvě orientace v čistých formách. Zároveň klade důraz na to, že se tyto formy moc neobjevují, neboť čistá biofilie představuje svatost a nekrofilie se vyznačuje šílenstvím. Předpokládá však, že v každém jedinci se vyskytují prvky biofilie i nekrofilie. Otázkou však zůstává, která z těchto orientací převládne a u daného jedince se poté projeví (Fromm, 1996, s. 50).

4.2 Narcismus

Fromm přebírá narcismus z koncepce Sigmunda Freuda v souvislosti s jeho teorií libida. Freud totiž rozděluje narcismus na primární a sekundární. Primární narcismus je tzv. původní stav, který se projevuje v raném dětství, kdy dítě doposud nemá žádné vztahy k okolnímu světu a do určité míry není schopno rozpoznat a vnímat své „já“ a „nejá“. Zcela jediným faktem pro dítě zůstává jeho vlastní tělo, potřeba jídla, tekutin, spánku, fyzického kontaktu aj. Duševně nemocná osoba se však od dítěte příliš neliší, poněvadž pro dítě se vnější svět ještě nestal reálným, zatímco pro nemocného jedince přestal být skutečným (Fromm, 1996, s. 68-72).

Sekundární narcismus poté vzniká postupným růstem a vývojem dítěte, jenž začíná vnímat okolní svět a navazovat vztahy s ostatními lidmi kolem sebe. Vše však jedinec převrací ve prospěch svého vlastního ega. U každého člověka můžeme nalézt určité

narcistické jádro, které nelze zrušit. Je však důležité vědět, jestli se jedná o zdravou formu narcismu anebo o narcismus v podobě psychické choroby. Erich Fromm se narcismem zabývá ještě hlouběji a rozděluje jej na dvě základní formy, a to na individuální a sociální narcismus (Fromm, 1996, s. 68-72).

4.2.1 Individuální narcismus

Individuální narcismus má nespočet podob. U každého jedince se však projevuje v jiné míře a jiným způsobem. Nejčastěji se v běžném životě setkáváme dle Fromma s postojem ke svému vlastnímu tělu. Spousta z nás má totiž rádo své tělo, postavu, obličej, a proto kdyby se naskytla možnost výměny těla i s tou nejkrásnější bytostí na světě, zcela určitě bychom tuto příležitost odmítli. Zvýšená pozornost o naše tělo a celkovou vnější krásu, může však vyvolat naprostou posedlost. Jako příklad Fromm uvádí, že mnoho žen každý den stojí před zrcadlem tak dlouho, dokud nejsou se sebou náležitě spokojené. Takový jedinec tedy narcistický člověk je jednak pohlcen sebou samotným, ale zároveň jeho zájem a empatie o vnější svět jsou naprosto minimální. Ego pro narcistického člověka představuje nejvýznamnější aspekt (Fromm, 1996, s. 76).

„Jak člověk pozná narcistickou osobnost? Je jeden typ, který se dá poznat snadno. Je to druh osoby, který vykazuje všechny známky sebeuspokojení; je na něm vidět, že když řekne několik triviálních slov, cítí, jako by řekl něco velice důležitého. Neposlouchá obvykle to, co říkají druzí, ani o to nemá skutečný zájem. (Je-li takový člověk chytrý, pokouší se zakrýt tuto skutečnost tím, že klade otázky, a dělá tím dojem, že má zájem.) Takovouto narcistickou osobnost lze poznat také podle toho, že je neobyčejně citlivá na jakýkoli druh kritiky.“ (Fromm, 1993, s. 77-78)

Předmětem narcistické osoby však nemusí být celá osoba, nýbrž pouze některé části. Jedná se např. o inteligenci, smysl pro humor, fyzická kondice a vlastnosti člověka či samotné věci, jež daná osoba vlastní (Fromm, 1996, s. 79).

Fromm však poukazuje na Freuda, který je zastáncem toho názoru, že nejběžnějším objektem je láska k dětem. Rodiče ke svému potomku přilnou natolik, že jsou přesvědčeni o tom, že jejich dítě ve srovnání s jinými dětmi je to nejdokonalejší a nejchytřejší stvoření na světě. Dost často se také stává, že i láska mezi ženou a mužem může mít narcistické sklony. Jeden z partnerů přenese svůj narcismus do druhého a to tak, že vtiskne do své drahé polovičky vlastnosti, za které jej poté obdivuje. Žena je pak pro svého muže jedinečná, neboť

je sestavena z jeho částí. Tento fakt může mít za následek to, že si lidé mnohdy myslí, že mohou někoho či něco považovat za svůj majetek (Fromm, 1996, s. 80).

Extrémní narcismus činí jedince lhostejným ke svému okolnímu světu a to tak, že raději upřednostní své potřeby na úkor jiných lidí. Člověk se pak stane asociálem, v horším případě duševně nemocným. Hraniční individuální narcismus může být dle Fromma velkou překážkou v životě každého, neboť takový jedinec odmítá pracovat a navazovat vztahy ve skupině. (Fromm, 1996, s. 81-82).

Při patologické, někdy až vyhrocené formě individuálního narcismu se setkáváme s poruchou lidského úsudku. Takový člověk není schopen vnímat objektivní realitu, poněvadž je naprosto ovlivněn svým vlastním já. Úsudek jedince je tedy jednostranný, i přesto, že sám je ubezpečen o své objektivnosti a nestrannosti. Mnohdy se pak stává, že osoba neumí přijmout názory svého okolí. Ještě hůře snáší kritiku, neboť ji bere jako projev nepřátelství a reaguje na ni zlostí, jež obvykle přechází do stavů deprese. Všechny hodnoty narcistického člověka jsou poté zcela převrácené. To, co je společné s narcistickým jedincem je přeceněno a naopak to, co je spojeno s ostatními je podceněno. Okolí je tak naprosto druhořadé a je vhodné pouze pro uskutečnění vlastních přání a cílů (Fromm, 1996, s. 82-84).

Mluví-li Fromm o narcismu v patologickém kontextu, dělí jej na dvě základní formy. Tou první je forma benigní neboli prospěšná a druhá je maligní, též nazývána jako zhoubná. V benigní tedy v prospěšné formě je předmětem narcismu výsledek úsilí práce, kterou daná osoba vynaloží. Z toho důvodu je např. umělec právem hrdý na to, jaké dílo vytvořil. Kdežto maligní, zhoubná forma je pouhým opakem benigní, prospěšné. Projevuje se totiž tím, co člověk vlastní. Fromm např. uvádí bohatství, zdraví, tělo apod. (Fromm, 1996, s. 86-87).

4.2.2 Sociální narcismus

Skupinový narcismus se vytváří proměnou individuálního narcismu na sociální. Erich Fromm tvrdí, že sociální narcismus je původem válek a celkového násilí. Pro fungování skupiny je nezbytným předpokladem, aby její příslušníci vynaložili do skupiny svou narcistickou energii. Důležité je také to, aby členové považovali svou skupinu za slavnou a pohlíželi na ni jako na nadřazenou vůči jiným skupinám. Tato skutečnost vede k tomu, že je skupina pro členy významnější než život každého z nich (Fromm, 1996, s. 88).

Lidé narcistické skupiny vyhledávají nejčastěji z toho důvodu, že jsou nešťastní anebo se zkrátka cítí osamělí. Jejich život se jim jeví jako nezajímavý, poněvadž nemohou naplnit své zájmy a potřeby. Proto do skupin vstupují, aby zaplnili pustotu ve svém životě

a dosáhnují stavu narcistického naplnění (Fromm, 1996, s. 89).

Tato forma narcismu se vyznačuje stejně jako individuální tím, že skupina vyžaduje zadostiučinění, kterou má k dispozici pomocí různých ideologií či nadřazeností a podřazeností nad jednotlivými skupinami. Jako příklad Fromm uvádí náboženství, kdy je satisfakce ostatním členům skupiny zajištěna tím, že uznávají pouze jednoho skutečného Boha. Dále Fromm zmiňuje např. nacistické Německo, kdy se Adolf Hitler snažil stmelit celý národ a rovněž dokázal společnost přesvědčit o tom, že Árijská rasa je mimořádná a nadřazená oproti jiným zaostalým národům (Fromm, 1996, s. 97).

Klíčovou podmínkou pro fungování narcistické skupiny je vlivný vůdce, který umí snadno přesvědčit druhé a je celou skupinou uznáván. Narcistická skupina touží mít takového vůdce, s nímž by se mohla identifikovat a svůj narcismus do něj vložit. Fromm je zastáncem toho názoru, že čím je vůdce silnější, tím větší a mocnější je daný jedinec, který mu jde naproti (Fromm, 1996, s. 99).

Sociální narcismus se vyznačuje vysokou mírou rizika, neboť má výrazný vliv na masy lidí. Znemožňuje lidem vidět svět objektivně, takový, jaký doopravdy je. Zároveň je narcismus nezbytný do té doby, dokud se v něj nepromítne zhoubná forma. Je však možné jej přemoci díky humanistickým názorům. Lidé musí mít stále na paměti, že ve světě nežijí sami, a proto je potřeba vzájemného respektu a tolerance (Fromm, 1996, s. 100).

„Starý zákon říká: „Miluj svého bližního jako sebe samého“. Zde je vznesen požadavek překonat něčí narcismus alespoň do té míry, že se bližní stává stejně důležitým jako on sám.“ (Fromm, 1996, s. 101)

4.3 Incest

Erich Fromm se rovněž zabývá incestuální fixací na matku čili tzv. oidipovským komplexem. Vychází opět z Freudovy teorie, kterou následně rozšiřuje o své poznatky. Freud si však pod tímto pojmem nepředstavuje sexuální tužby, nýbrž připoutání se k matce, jež je příznačné pro obě pohlaví. Současně však Freud dospívá k tomu názoru, že v dětském připoutání se k matce se vyskytuje natolik neobyčejná energie, že je zcela nemožné ji nějakým jiným člověkem překonat (Fromm, 1996, s. 109).

Dítě automaticky ihned po narození prahne po základních fyziologických potřebách, ale také vyhledává pocit lásky a ochrany v matce. Tato skutečnost vede k uspokojení dětského narcismu, což má za následek k většímu posílení svazku mezi matkou a dítětem. Pokud však dítě nemá svou matku anebo žena neplní svou roli matky, dítě automaticky

vyhledá někoho jiného, kdo mu pocit bezpečí a náležitou péči zajistí. Může to být kdokoliv z rodinných příslušníků, ale také národ, stát, náboženství či jiná instituce (Fromm, 1996, s.112-113).

Fromm říká: „Jestliže by lidské bytosti – muži i ženy – mohly najít pro zbytek svých životů „matku“, život by byl zbaven rizika a tragičnosti.“ (Fromm, 1996, s. 112)

Erich Fromm se však snaží toto pojetí více rozšířit z hlediska úrovně regrese. Z toho důvodu rozděluje připoutání se k matce na přirozené, tudíž nikterak škodlivé a na patologické, což pojmenovává jako tzv. incestuální symbiózu. Fromm opět uvádí příklad, že téměř každý muž touží být svou ženou milován, uctíván. Zkrátka chce, aby k němu žena přistupovala mateřsky. Pokud se však jedinci nedostává náležitá péče, mohou se u něj dostavit stavy úzkosti a deprese. Přirozená fixace na matku má však pouze slabou intenzitu, a tudíž se neprojevuje na mužské sexuální zdatnosti (Fromm, 1996, s. 116).

Dost často se však dle Fromma setkáváme i s takovou fixací, jež je vážnějšího charakteru. Muž si např. najde ženu s mateřskými sklony. Tato žena je však velmi rázná, a proto muž dělá vše, co ji na očích vidí. I přesto, že se muž cítí být jako ve vězení a chce navenek projevit svůj nesouhlas, raději ženě ustoupí. Mnohdy se pak stává, že muž pochybuje o své mužnosti anebo se u něj poté projeví psychické či sexuální poruchy, jako je např. homosexualita a neplodnost (Fromm, 1996, s. 116-117).

Nejnebezpečnějším stavem připoutání se k matce je podle Frommova názoru incestuální symbióza. Nejedná se však pouze o fyzické pouto, ale především jde o pouto psychické a citové. Pokud se u daného jedince vyskytují tyto závažné stavy, poznáme to především podle toho, že je neschopen žít bez druhého člověka. Jestliže jejich vzájemnému vztahu hrozí nebezpečí, je tato osoba velmi vyděšená a cítí se být nejistá. Tento stav, ve kterém se nachází patologické elementy je stejně jako narcismus v nesouladu s rozumem a objektivností. Fromm říká, že matku takového jedince je zcela nemožné kritizovat, neboť se nikdy nemýlí. Právě proto nemůže jedinec vidět svět objektivně a velice často nemá ani svůj osobní názor, podle kterého by se mohl řídit (Fromm, 1996, s. 120-123).

„Kromě pokřivení úsudku je druhým nejdůležitějším patologickým rysem incestuální fixace neschopnost zakoušet jinou bytost jako plně lidskou. Jenom ti, kdo jsou těžce krve nebo vyrostli na těžce půdě, jsou pociťováni jako lidé; „cizinec“ je nepřítel.“ (Fromm, 1996, s. 123)

Fromm v závěru srovnává mnou zmíněné tři tendence – nekrofilii, narcismus, incest a přichází s myšlenkou, že mají do jisté míry podobné charakteristické rysy a mohou se objeovat na jednotlivých stupních regrese. Každý člověk má ve svém těle do jisté míry

jednu nebo dvě ze tří orientací, ale nemusí to nutně znamenat, že radikálně ovlivní jeho osobnost jako takovou. Jestliže je však regrese hlubší v některé z tendencí, může snadno dojít k tzv. syndromu rozpadu, který má za následek pokřivení charakteru člověka či dokonce úplné zhroucení osobnosti. Jako příklad podává Fromm opět Adolfa Hitlera. Tento muž byl extrémně narcistickou osobností a zároveň jej velmi přitahovala a fascinovala smrt (Fromm, 1996, s. 126-132).

5 Pojetí bytí a vlastnictví

Pojetí bytí a vlastnictví jsou dle Ericha Fromma dva velmi důležité přístupy k životu, jež jinými slovy nazývá modus mít a být. Tato problematika se zdá být člověku nejasná, neboť ve společnosti panuje pravidlo, že kdo nic nemá, tak sám je ničím. Karl Marx však zastává toho názoru, že naším středobodem by mělo být rozhodně „být“ nežli „mít“ (Fromm, 1992, s. 20).

Fromm říká: „Moderní člověk má mnoho věcí, užívá mnoha věcí, ale je velmi málo. Jeho procesy cítění a myšlení jsou zakrnělé jako neužívané svaly. Bojí se každé rozhodující společenské změny, protože jakékoli porušení společenské rovnováhy pro něj znamená chaos či smrt – když ne smrt fyzickou, tak smrt jeho identity.“ (Fromm, 2016, s. 115).

5.1 Modus „mít“

Pokud člověk ve vztahu ke světu přistupuje přivlastňováním, majetnický a snaží se každého včetně sebe samotného učinit za majetek, hovoříme o vlastnické orientaci. Vlastnictví se odráží především v průmyslové společnosti, pro kterou je typické získávat, vlastnit, udržet a následně zvětšit svůj majetek za předpokladu dosažení co největšího zisku. Lidé se svým majetkem mohou zacházet, jak chtějí. Jejich právo je neomezené a absolutní do té doby, dokud nějakou činností neporuší zákon. Jedinci, kteří vlastní majetku více než ostatní jsou společností uctíváni, ale rovněž vyvolávají v některých lidech nepřejícnost. Fromm však říká, že úzkostlivým střežením svého majetku netrpí jenom bohatí, ale i chudí lidé. Z toho vyplývá, že nezáleží na tom, kolik majetku lidé mají, ale spíše jaký přístup k němu zaujímají (Fromm, 1992, s. 58-59).

„Naše já je velice důležitým objektem pro naše vlastnické cítění, zahrnuje v sobě mnohé věci: naše tělo, naše jméno, náš sociální status, náš majetek (včetně znalostí), obraz, který máme sami o sobě, a obraz, jaký chceme, aby druzí měli o nás.“ (Fromm, 1992, s. 59-60)

Ego člověka je bráno jako věc, jež se stává základem pocitu vlastní identity (Fromm, 1992, s. 60).

Modus vlastnictví se však projevuje i v příbuzenských vztazích. Např. když jsou malé děti považovány svými matkami za majetek. V souvislosti s dětmi předkládá Fromm také myšlenku, že v dřívější době bylo běžné plození dětí bráno jako jediný způsob, jak získat majetek, a přitom investovat co nejméně. Vlastnictví se také dále projevuje i v jiných

oblastech života. Lidé si přivlastňují lékaře, právníky, názory druhých, ale i třeba své nemoci, tzn. věty typu: „*Mám bolavý zub.*“ (Fromm, 1992, s. 59-61).

5.2 Modus „být“

Podstata modu být je poměrně složitější než u samotného vlastnictví. Je potřeba rozlišovat dvě základní formy bytí. První forma se týká živnosti neboli reálnému vztahu ke světu jako takovému. Ovšem druhá forma představuje skutečnou podstavu jedinců či věcí v kontrastu klamného zdání (Fromm, 1992, s. 27).

„Vlastnění se vztahuje na věci a věci jsou určité, pevné a popsateľné. Bytí se týká zážitků a lidská zkušenost je v principu nepopsateľná.“ (Fromm, 1992, s. 71)

Jedince můžeme popsat prostřednictvím schopností nebo dovedností, jež tvoří jeho charakter. Zároveň však neumíme definovat podstatu člověka, neboť každý z nás je svým způsobem jedinečný (Fromm, 1992, s. 71).

Modus být lpí na tom, aby byl člověk schopen obětovat vlastní egocentrismus a místo toho se aktivně zajímal, naslouchal a pomáhal druhým (Fromm, 1992, s. 72).

5.3 Bytí a vlastnictví v každodenním životě

Příklad bytí a vlastnictví můžeme dle Fromma nalézt např. v učení. Studenti ve vlastnickém modu na přednášce pozorně poslouchají. Zapisují si přesně řečená slova vyučujícího, avšak samotné problematice nevěnují příliš pozornosti. Na zkoušku se pak jedinci učí doslova nazpaměť, místo toho, aby se snažili nalézt v učení souvislosti. Dost často se pak u zkoušky stává, že tito jedinci říkají něco, čemu sami úplně nerozumí. Jejich cílem je se držet striktně poznámek, aby pak prošli úspěšně u zkoušek. Naproti tomu studenti v modu bytí přistupují ke studiu zcela jinak. Tito lidé aktivně poslouchají na přednášce se zájmem a snaží se nad učivem skutečně přemýšlet. Umí ve své mysli dojít k vlastním otázkám a problémům. Po přednášce odcházejí domů s novými vědomostmi, protože dokáží vnímat a spojovat si dřívější osvojené poznatky. Fromm však klade důraz na to, že tito žáci reagují na přednáškách aktivně pouze tehdy, pokud je látka nějakým způsobem zajímavá a obohacující (Fromm, 1992, s. 30-31).

Další praktický příklad na vlastnění nebo bytí můžeme pozorovat u vzpomínání. Ve vlastnickém modu je typické pro vzpomínání, že si jedinci spojují zážitky buď mechanicky nebo logicky. Pokud jedince bolí hlava, vybaví si slovo aspirin. Tento modus připodobňuje Fromm k fotografii, která lidem slouží např. jako prostředek k rozpoznání osob. Pro lidi je

také mnohdy lepší si něco kolikrát zapsat nebo vyfotografovat, neboť jsou si jisti, že tuto informaci mají a nemusí si ji vštěpovat do své paměti. V modu bytí si však myšlenky nebo také názory vybavují aktivně v kontextu s jinými údaji. Vzpomínání není však mnohdy snadné, a ne vždy je možné si vybavit něco hned. Fromm opět uvádí příklad, že pokud někoho bolí hlava, v myslí se mu vybaví stres, úzkost, nedostatek pití aj. Jestliže je člověk schopen vybavit si vzpomínku na nějakou osobu, je to tím, že se dostatečně soustředil (Fromm, 1992, s. 32-33).

Víra je dalším pojmem, jež se objevuje jak v modu vlastnění, tak v modu bytí. V modu mít jde o vlastnění nějakého výroku, který postrádá racionální důkaz. Člověk se podřizuje někomu, kdo víru předepisuje. Pro jedince je tento způsob jednodušší, neboť jim přináší pocit jistoty a nemusejí přemýšlet samostatně. V modu bytí poskytuje víra také lidem určitou jistotu. Tato jistota však především vychází z postojů, zkušeností lidí samotných, nikoliv podrobení se autoritě. Jistota pravdy není racionálně vysvětlena, avšak zároveň je pravdou, kterou si je člověk sám vědom (Fromm, 1992, s. 39-41).

Láska má taktéž své uplatnění v modu bytí a vlastnictví. Ve skutečnosti je láska abstraktní pojem, neboť žádná hmotná věc jako láska neexistuje. Z toho důvodu hovoří Fromm pouze o aktu milování. Jestliže by totiž reálně existovala, stala by se věcí, kterou by lidé mohli vlastnit. I přesto tento fakt nebrání lidem v touze si někoho přivlastňovat či dokonce ovládat. V této souvislosti se jedná tedy o modus vlastnění, kdy jedinec omezuje někoho, koho miluje. Tato láska však lidi doslova škrtí a dokonce zabíjí. Jedinci tak často používají pojem láska jenom proto, aby zakryli skutečnost, že druhého nemají rádi (Fromm, 1992, s. 41-42).

„Omyl, že člověk může mít lásku, je zavedl k tomu, že přestali milovat. Nyní místo toho, aby milovali druhého, zajišťují dohromady to, co vlastní: peníze, společenský stav, dům, děti. Takto v některých případech manželství, započaté na základě lásky, se přeměňuje v podpůrné vlastnictví, v korporaci, v níž dva egoismy se spojily v jeden: „rodinný“. (Fromm, 1992, s. 43).

Láska je však zároveň také produktivní činnost. Lidé se vzájemně poznávají, obohacují a radují. Z tohoto hlediska hovoříme o tzv. sebeobnovování, kdy se každý člověk soustředí na svou vlastní energii, tedy na bytí. Erich Fromm také říká, že v dnešní době přistupují lidé k lásce realističtěji. A to z toho pohledu, že sexuální přitažlivost a přátelství nepovažují za lásku. Tento nový pohled přivádí společnost k větší míře upřímnosti a tím pádem i k vyššímu počtu střídání partnerů (Fromm, 1992, s. 42).

5.4 Mistr Eckhart a jeho pojetí mít a být

Mistr Eckhart byl dominikán, německý teolog, filosof, ale také výrazný představitel německé mystiky. Jako jediný dokázal pečlivě rozlišit modus být od modu mít (Fromm, 1992, s. 51-52).

Eckhart je zastáncem ve vlastnickém modu toho názoru, že jedinec nesmí být závislý na majetku, jež mu poskytuje pocit identity. Neznamená to však, že by člověk neměl mít nic. Lidská svoboda každého jedince je omezena pouze takovým způsobem, nakolik jsme schopni se připoutat ke svému majetku a k vlastnímu egu. Pokud nám naše ego stojí v cestě, nejsme schopni rozvíjet vlastní osobnost. Svoboda lpí tedy na tom, aby člověk byl schopen vzdát se vlastního já (Fromm, 1992, s. 52-55).

„Náš lidský cíl je ve shodě s Eckhartem zbavit se zjetí sobectví, egocentrismu, tj. existenčního modu vlastnění, abychom dospěli k plnému bytí.“ (Fromm, 1992, s. 55)

V modu vlastnění jde o to, jakým způsobem jsme ochotni se k běžným záležitostem z každodenního života postavit. Věci sami o sobě nejsou škodlivé, stávají se škodlivými pouze tehdy, pokud blokují naši svobodu (Fromm, 1992, s. 55).

Eckhart dělá rozdíl mezi dvěma významy bytí. První stanovisko má psychologický smysl a představuje skutečnou a obvykle nevědomou motivaci jedince. Motivace má za úkol lidi vnitřně pobízet. Tím se odlišuje od skutků a názorů myslící osoby. Druhý význam bytí se nese v tom duchu, že představuje život, tvořivost, činnost aj. Z tohoto pohledu zaujímá bytí jistý kontrast k samotnému vlastnění (Fromm, 1992, s. 55-56).

„Být v Eckhartově pojetí znamená být aktivní v klasickém smyslu tvůrčího vyjádření vlastních lidských sil, ne v moderním smyslu být zaneprázdněný, mít stále něco na práci. Aktivita pro něj znamená „vyjít ven ze sebe.““ (Fromm, 1992, s. 56)

Za nejvyšší ctnost z hlediska etiky považuje Eckhart tvůrčí vnitřní činnost. Tohoto stavu lze dosáhnout pouze za podmínek překonání závislosti ke svému egu (Fromm, 1992, s. 56).

6 Jedinec a svoboda

Svoboda je dle Ericha Fromma nesmírně důležitý pojem, neboť jenom samostatný a nezávislý jedinec může naplno prožít svou existenci (Fromm, 2014, s. 32).

Fromm dělí svobodu na dva základní typy, a to na „*svobodu k*“, jež je chápána pozitivně a na „*svobodu od*“, která je brána negativně (Fromm, 2014, s. 38).

6.1 Mechanismy úniku

Erich Fromm říká, že břemeno svobody je pro člověka mnohdy neúnosné. Pokud se jedinci nepodaří dojít od negativní svobody k pozitivní, je povinen se snažit takové svobodě uniknout. Jedinec je následně ochoten se podřídit různým formám autority. A to i za cenu vzdání se svého vlastního já, aby se mohl vyhnout pocitu osamělosti (Fromm, 2014, s. 109).

Jestliže se člověk ocitne ve světě sám vlivem rozpadu primárních vazeb, jež mu dávaly pocit jistoty, otevřou se mu dvě cesty. Tyto ojedinělé cesty pomohou jedinci utéct od stavu bezmocnosti a osamocení (Fromm, 2014, s. 113).

První cesta umožňuje člověku dojít k pozitivní svobodě. Jedinec se z vlastní iniciativy sloučí s okolím pomocí lásky a práce. Dokáže tedy vyjadřovat své emoce, ale rovněž pracovat se svými smyslovými a rozumovými schopnostmi. Tato cesta sjednotí člověka nejen se světem a přírodou, ale i sebe samotného bez jakéhokoliv vzdání se svého svobodného jedinečného já (Fromm, 2014, s. 113).

Druhá cesta se snaží jedince přimět k tomu, aby se vzdal svého svobodného individuálního já. Člověk se snaží utéct před osamělostí tím, že se vyhne propasti mezi svým vlastním já a světem samotným. Tato cesta nikdy jedince nestmelí s okolím tak, jak tomu bylo předtím a zároveň neumožní jedinci pocit štěstí. Nelze tedy hovořit o pozitivní svobodě, neboť tato svoboda problémy neřeší a dost často se nacházejí hluboko pod samotným povrchem. Jedinec poté obvykle jedná na základě automatických a impulzivních činností. Podle Frommova názoru se s touto svobodou setkávají jedinci, kteří trpí emocionálními nebo mentálními poruchami (Fromm, 2014, s. 113-114).

6.1.1 Autoritářství

Autoritářství je první mechanismus útěku před svobodou. Jeho základní princip spočívá ve vzdání se vlastní samostatnosti a osobitosti. Jedinec se pokouší sjednotit své vlastní já s někým či něčím s úmyslem dosáhnout síly, jež samotnou postrádá. Člověk se tedy snaží nahradit ztracené primární vazby za nové sekundární. Autoritářství se projevuje

podřízeností někomu jinému, což Fromm připodobňuje k masochismu. Zároveň se však vyznačuje ovládním, a to zase přirovnává k sadismu. Obě formy se liší, ale i přesto mají stejnou podstatu v tom, že se pokouší uniknout před osamělostí (Fromm, 2014, s. 114).

Mezi typické projevy masochismu řadí Fromm pocity méněcennosti, slabosti a bezvýznamnosti (Fromm, 2014, s. 114).

„Zcela pravidelně vykazují zjevnou závislost na vnějších silách, jiných lidech, institucích nebo přírodě. Často jsou zcela neschopní zakoušet pocit „já chci“ nebo „já jsem“. Život jako celek pociťují jako něco, co je přemáhá, co nemohou zvládnout nebo kontrolovat.“ (Fromm, 2014, s. 114-115)

V horších případech mají masochisté náklonnost např. k sebezraňování a k záměrnému vzbuzování bolesti. Takové chování přináší lidem určitý pocit slasti. Závislost schovávají za lásku a loajalitu ke druhému jedinci (Fromm, 2014, s. 115).

Opakem je sadismus, jež se dle Fromma dělí do tří druhů sadistických tendencí. V první situaci sadista vyžaduje, aby na něm byli závislí druzí a tím pádem by se projevila jeho neomezená, absolutní moc. V druhém případě sadista druhé lidi okrádá, ovládá, ale zároveň jich využívá a bere si od nich všechno, co je nějakým způsobem pro něj výhodné. Nejedná se však pouze o materiální věci, ale také o emocionální či intelektuální kvality, jež se ve druhém člověku nachází. V třetím případě sadista touží okolí způsobit bolest a následně je vidět trpět. V tomto ohledu preferuje sadista více utrpení duševní nežli tělesné, neboť jeho záměrem je druhé urážet, uvádět do rozpaků a zavádět je do trapných situacích (Fromm, 2014, s. 115-116).

Erich Fromm také rozlišuje autoritu na vnější a vnitřní. Za vnější autoritu považuje např. osobu či instituci, jež lidem říká, co musí a co nesmí dělat. Vnitřní autoritu poté představuje svědomí nebo superego. Fromm však zdůrazňuje, že svědomí může být mnohdy přísnější autorita, neboť člověk vnímá opatření jako svá vlastní a neumí se vzbouřit sám proti sobě (Fromm, 2014, s. 132).

V posledních letech však vnitřní a vnější autorita pozbývá onu hodnotu, poněvadž člověk si může dělat, co chce, aniž by porušil, co zákon káže. Fromm říká, že autorita jako taková nezmizela, ale začala být neviditelná neboli anonymní (Fromm, 2014, s. 132).

„Je zamaskována zdravým rozumem, vědou, duševním zdravím, normálností nebo veřejným míněním. Nepožaduje nic než to, co je samozřejmé. Zdá se, že neužívá žádného nátlaku, jen mírného přemlouvání.“ (Fromm, 2014, s. 133)

Proti vnější autoritě můžeme bojovat, neboť ji dokážeme odhalit. Je však třeba si uvědomit, že s anonymní autoritou je to komplikovanější. I přesto, že tato autorita je

neviditelná, stává se někdy pro společnost nepřítelem. Lidé nic ani nikoho nevidí a z toho důvodu nevědí, proti čemu či někomu mají bojovat (Fromm, 2014, s. 133).

Pro autoritářský charakter existují dva základní póly, a to mocní a bezmocní. Moc člověka okouzluje a následně jej pohltí. Mocní jedinci jsou bezmocnými posedlí a snaží se je ovládat. Čím více je objekt bezmocný, tím více je autoritářský charakter pozvednut (Fromm, 2014, s. 133).

6.1.2 Destruktivita

„Destruktivita je únik z neprožívaného života.“ (Fromm, 2014, s. 144)

I přesto, že je destruktivita úzce spojena se sadomasochistickými snahami, musíme je od sebe dle Fromma vzájemně odlišovat (Fromm, 2014, s. 141).

„Destruktivita je odlišná, protože jejím cílem není aktivní nebo pasivní symbióza, ale odstranění jejího objektu. Je však rovněž zakořeněna v nesnesitelné bezmocnosti a osamocení jednotlivce. Pocitu své vlastní bezmocnosti vůči okolnímu světu mohou uniknout tím, že ho zničím.“ (Fromm, 2014, s. 141)

Pokud se jedinci podaří odstranit svět, zůstane osamělý pořád stejně, ale zároveň se vyhne jistému ohrožení z vnějšího světa. Tím pádem získá pocit bezpečí. Fromm tvrdí, že destruktivní chování je v podstatě poslední zoufalý projev, kdy se jedinec ocitá na pokraji veškerých svých zbylých sil (Fromm, 2014, s. 141).

Fromm dělá rozdíl mezi dvěma typy destruktivních tendencí. První typ destruktivity připodobňuje Fromm k reakci při ohrožení, kdy se jedinec snaží zachránit svůj nebo život druhého člověka. Tento typ však není nijak škodný, neboť se jedinec pouze přirozeně brání. Z toho důvodu nelze hovořit o přímém zničení něčeho či někoho (Fromm, 2014, s. 141-142).

Druhý typ destruktivity je více nebezpečnější, neboť jedinec se vytrvale snaží cokoliiv zničit, bez jakéhokoliv reálného důvodu. Tito lidé jsou podle Fromma emocionálně nebo mentálně nemocní. Jestliže se objektem destruktivity nemohou stát druzí lidé, které by jedinec mohl nějakým způsobem zničit, přenesou pozornost sám na sebe. V tom horším slova smyslu zmiňuje Fromm např. dokonce i sebevraždu (Fromm, 2014, s. 142).

Mezi další vlivy, jež ovlivňují destruktivitu, patří úzkost a neuskutečnění či nenaplnění životních cílů. Jde tedy o reakci na ohrožení materiálních či emocionálních zájmů. Destruktivní jedinec dost často své ohrožení připisuje jiné osobě anebo je pro něj úzkost neustálým pocitem z ohrožení vnějšího světa (Fromm, 2014, s. 142).

6.1.3 Konformita automatů

Automat konformity je třetí a zároveň poslední mechanismus úniku před svobodou. Pro tento mechanismus se rozhodne dle Fromma většina lidí ve společnosti. Jedinec se snaží ztotožnit s okolím a z vlastní vůle přijímá roli, jež od něj společnost vyžaduje. Člověk začne dělat vše, co se od něj očekává, ale zároveň ztrácí sebe samotného (Fromm, 2014, s. 146).

„Člověk, který se vzdá své individuality a stává se automatem totožným s miliony jiných automatů kolem něho, se nemusí cítit osaměle, natož pociťovat něco jako úzkost. Cena, kterou za to platí, je však vysoká; je to ztráta vlastního já.“ (Fromm, 2014, s. 146)

Jedinec od společnosti získává pocit jistoty, a naopak se zbaví osamělosti a bezmocnosti. Zároveň začne přijímat cizí názory, myšlenky, dokonce i city a bude je považovat za své vlastní. Tím pádem dojde k potlačení opravdového já. Vhodným příkladem jsou média, které nás ovlivňují a rovněž předkládají v různé míře upravenou realitu. Obvykle si tato tvrzení nejsme schopni ověřit a nezbývá nám nic jiného, než dané situaci či problému uvěřit. Z toho plyne, že dost často přicházíme o schopnost kvalitního kritického myšlení (Fromm, 2014, s. 146-147).

7 Využití tématu ve výuce občanské výchovy na ZŠ

Mnoho názorů a myšlenek Ericha Fromma lze využít v předmětech občanské výchovy na základních školách druhého stupně. Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání s sebou přináší vzdělávací oblast s názvem *Člověk a společnost*, jež zahrnuje dva vzdělávací obory, a to Dějepis a Výchova k občanství. Já bych se však ráda zaměřila na Občanskou výchovu, která se věnuje společenským vztahům, vzájemným vazbám a způsobu začlenění do společnosti jakožto takové. Jednotlivá témata tohoto oboru řeší např. sebepoznání či poznání druhých lidí, rodinu, hospodaření s penězi, politické instituce, zapojení jednotlivce či celé společnosti do občanského života atd. Zcela nedílnou součástí Výchovy k občanství je také ukázat žákům, jakým způsobem by se měli naučit projevat své vlastní názory, vycházet s ostatními lidmi čili dodržovat zásady slušného vychování, aby tak předcházeli negativním dopadům nevhodného jednání (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 51).

V oblasti s názvem *Člověk ve společnosti* je velmi přínosné nabádat žáky k tomu, aby dokázali zaujímat kritický postoj k mediálním informacím a dozvěděli se něco o masové kultuře a různých prostředcích této masové komunikace. V této souvislosti by bylo vhodné zmínit Frommovu teorii, která se týká médií a propagand. Prostřednictvím jeho postojů by si žáci mohli vytvořit svůj vlastní názor vůči ovlivňování reklam a celkovému smýšlení společnosti (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 57).

Fromm se zároveň v této oblasti dotýká samotných pojmů jako je vlastenectví a nacionalismus. Okruh nabízí žákům také problematiku vázanou k mezilidské komunikaci či vztahům mezi lidmi, ke vzájemné lidské solidaritě a toleranci. V tomto ohledu lze opět zmínit Frommovu koncepci ke společnosti, která se váže ke vztahu člověka s okolím. Fromm ve své teorii narcismu pojednává o tom, že by se na svět mělo pohlížet jako na celek a že každá osoba by měla být společností akceptována i se svými chybami, neboť nikdo z nás není dokonalý. Fromm dost často ve svých dílech odkazuje také na lásku, kterou rozděluje na několik druhů. Při učení o základních funkcích rodiny se žáci mohou dozvědět něco také o závislosti na rodičích z pohledu Ericha Fromma. On sám totiž upozorňuje na to, že v dospělosti jsou lidé jednak příliš nesamostatní, ale také v nich vysoká míra závislosti může vyústit v pokřivení osobnosti. Domnívám se, že je velmi důležité mluvit s žáky o vztazích, jako je přátelství nebo mateřská láska a láska k partnerovi. Děti se musí naučit spolu navzájem vycházet, spolupracovat a navazovat vztahy, jež jsou potřebné k životu (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 57).

Do vzdělávací oblasti *Člověk a společnost* spadá také např. tematika rasismu v kontextu respektování odlišných názorů i způsobu chování. Z toho důvodu by mohla ve třídě nastat diskuze o tom, jak je rasismus velmi nebezpečný. Fromm ve svých dílech odráží jednak lidskou nesnášenlivost, nenávisť, agresivitu, ale především rovnost a postavení mužů a žen ve společnosti (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 57).

V další oblasti pod názvem *Člověk jako jedinec* je nezbytným předpokladem zaměřit se na osobnost člověka spojenými s vlastnostmi a charakterem. Fromm rozlišuje dvě základní orientace, a to produktivní a neproduktivní. Pod tyto orientace spadají různé typy charakteru a žáci si tak snadno mohou na jednotlivých podtypech představit osoby, které jsou pro daný charakter typické (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 58).

Člověk, stát a hospodářství představuje oblast, ve které studenti mají získat základní přehled o hospodaření s penězi domácnosti či celého státu. V kontextu s vlastněním hmotných či nehmotných věcí se může odkázat na Frommovu problematiku zaměřenou na vlastnictví a porovnat jednotlivé formy. S hospodařením souvisí také nabídka a poptávka, kterou by nebylo od věci ukázat na Frommově tržní orientaci, kdy člověk přirovnává sám sebe ke zboží v rámci směnné hodnoty (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 58-59).

V oblasti *Člověk, stát a právo* se mají žáci možnost jednak dozvědět něco o typech a formách států, ale také o ochraně mezilidských práv a svobod. V návaznosti na toto téma se ve výuce může odkázat na Frommovo uchopení demokratické společnosti. Využila bych také Frommových myšlenek o svobodě jednotlivce. Žáci by měli být schopni říci do jaké míry jsme státní moci svazováni a co vše dokáže jedince ovlivnit (Jeřábek, Tupý, 2017, s. 60).

Závěr

V mé bakalářské práci jsem se snažila nastínit život Ericha Fromma a shrnout jeho základní myšlenky, názory týkající se problematiky člověka a společnosti jako takové. Ve svých dílech odkazoval hojně na Sigmunda Freuda, což se projevilo v jeho samotné koncepci člověka. Dále ve své tvorbě nezapomněl zmínit např. německého teologa Mistra Eckharta, který jako jediný dokázal vysvětlit rozdíl mezi vlastnictvím a bytím.

Dle Frommova názoru jsou všichni jedinci svým způsobem jedineční a neopakovatelní. Z toho důvodu jinak lidé cítí, prožívají, přemýšlejí a mají různě sestavený žebříček hodnot. Fromm však tvrdí, že každý člověk potřebuje ke svému životu uspokojit své psychické i fyzické potřeby, dále také lásku, tvůrčí činnost, rozum a sebedůvěru. Z toho důvodu lidé vyhledávají společnost, aby věděli, že někam patří. Jedině za těchto předpokladů může být jedinec ve svém životě šťastný. Pokud tomu tak není, upadá společnost do depresivních stavů a začnou se u ní projevovat např. narcistické sklony, což Fromm považuje za jednu ze tří forem zla. Lidé se také mnohdy cítí být ve společnosti osamocení a raději dávají přednost vlastnické orientaci, tedy lpění na majetku. Pokud se člověk neustále žene za majetkem, zpřetrhává veškerý kontakt s přírodou a se společností. V tomto ohledu popisuje Fromm vlastnění i bytí v každodenním životě, např. při vzpomínání, učení atd. Velmi důležitou roli hraje v životě člověka také svoboda. Fromm poukazuje na to, že i svobodný člověk se může ve světě cítit nesvobodně. Lidé, kteří se totiž cítí být osamělí se raději podrobí autoritě i za cenu vzdání se svého vlastního já. Tím, že se člověk přizpůsobí druhému, ztrácí svoji vlastní svobodu. Z toho plyne, že jedinec si za každou cenu musí zachovat své vlastní já a převzít zodpovědnost za své jednání. Jedině tehdy může fungovat demokratická společnost se svobodnými občany.

Dalším cílem bylo využití témat Ericha Fromma ve výuce občanské výchovy na základních školách. Erich Fromm se totiž věnuje ve své tvorbě jednak člověku, ale také mezilidským vztahům a popisuje řadu problémů, se kterými se lidská společnost potýká. V tomto ohledu jsem vycházela z Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání a zjistila jsem, že téměř do každé oblasti se dají propojit Frommovy myšlenky a názory, jež jsou pro žáky i samotné učitele velmi přínosné, poučné a především nadčasové. Domnívám se, že o tohoto velikána, který dokázal bravurně analyzovat člověka a jeho další aspekty, by neměla být ochuzena ani veřejnost v dnešní době.

Prameny a literatura

DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. Překlad Karel Balcar. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997. 175 s. ISBN 80-7178-134-7.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha: Lidové noviny, 1997. Psychologie P. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*. Přeložil Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Prague: Simon and Simon, 1996. Český klub. ISBN 80-85637-29-4.

FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. Praha: Naše vojsko, 1992. ISBN 80-206-0181-3.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Portál, 2014. Klasici. ISBN 978-80-262-0615-6.

FROMM, Erich. *Umění být*. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ, přeložil Milan VÁŇA. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1105-1.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. Přeložil Jan VINAŘ. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0806-8.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1994. 139 s., [24] s. obr. příl. ISBN 80-7106-086-0.

LIŠKA, Vladimír. *Nepohodlní filozofové*. Vydání první. Frýdek-Místek: Alpress, 2016. 279 stran. ISBN 978-80-7543-055-7.

Elektronické zdroje

JEŘÁBEK, Jaroslav, TUPÝ Jan. *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání* [online]. Praha, 2017 [cit. 2020-05-06]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/43792>

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Jana Novotná
Katedra nebo ústav:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D
Rok obhajoby:	2020

Název práce:	K některým problémům existence člověka moderní společnosti v díle Ericha Fromma
Název v angličtině:	About problems of human existence in modern society in Erich Fromm's work
Anotace práce:	Bakalářská práce se zabývá pojetím člověka v moderní společnosti v díle Ericha Fromma. Popisuje problematiku lidské přirozenosti, lásky, charakteru a svobody. Řeší také dobro, zlo a téma bytí a vlastnění. Závěrečná část práce se týká využití tématu ve výuce občanské výchovy na základních školách.
Klíčová slova:	Erich Fromm, člověk, společnost, láska, dobro a zlo, charakter, modus být a mít, svoboda
Anotace v angličtině:	The bachelor thesis is focusing on the concept of human in modern society in the work of Erich Fromm. It describes the vision of human naturalness, love, character, and freedom. It is also solving the problem of good, evil, and the use of the topic in teaching of civics in primary school.
Klíčová slova v angličtině:	Erich Fromm, human, society, love, good and evil, character, way to be or have, freedom
Přílohy vázané v práci:	0
Rozsah práce:	42
Jazyk práce:	Český jazyk